

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Sárlík. Egy török jövevényszó és szócsaládja a magyarban az állattenyésztés köréből. Hogy a magyarság ősfoglalkozásai között a legfontosabb az állattenyésztés, nem titok. De köztudomású az is, hogy az állattenyésztéssel együtt nagy jelentősége van a földművelésnek is.

A magyarok szoros kapcsolatba kerültek az állattenyésztő és földművelő török népekkel. Ezek az érintkezések világosan tükröződnek a magyar nyelv török jövevényszavaiban. A magyar állattenyésztés és a magyar földművelés alapvető szókincse török, ami arra mutat, hogy a magyarok a törökökkel való együttélés révén részben állattenyésztő és földművelő néppé váltak.

Az állattenyésztéssel kapcsolatos török jövevényszavak között hivatkozhatunk a *barom*, *bika*, *ökör*, *tinó*, *borjú*, *üinő*, *ürü*, *toklyó*, *olló*, *kos*, *kecske*, *gyapjú*, *túró*, *író*, *köpü*, *ól*, *karám*, *vályú*, *disznó*, *serte* és *tyúk* szavakra. Úgy látszik, ezek közé az állattenyésztéssel összefüggő szavak közé tartozik a magyar *sárlík* ige is. A *sárlík* jelentése 'kanca' párzásra való készségét mutatja, folyat'.

A *sárlík* igtét a NySz. a *sárga* 'gelb' származékai alá sorolta 1903-ban. SIMONYI ZSIGMOND (Nyr. 1904: 28) azt írta, „*sárkodik* és *sárlík* nem a *sár* és *sárga* mellénevek családjába tartozik, hanem a *sár* főnévhez (l. CzF. *sárlit* és *sárlík* alatt)”. Később 1920-ban F. R. (MNY. 1920: 60) azt írta, hogy a *sárlík* ige nem tartozik össze sem a *sár*-ral, sem pedig a *sárgá*-val: „A jelentésekben azonban aligha lehet megtalálni azt a képzetet, amely a *sárlíkot* a *sárhoz* vagy a *sárgához* kapcsolná. Épp ezért egyik származtatás sem lehet helyes.” Ezek után a levélíró egy 'wiehern' jelentésű osztyák igével akarta kapcsolatba hozni a *sárlík* igtét. De M[ELICH] J[ÁNOS] (i. h.) P. R. levelére válaszolva hangsúlyozta, hogy „a magyar alapszó okvetlenül névszó”, s nem fogadta el a levélíró egyeztetését: „A *sárlík* szerintünk továbbra is ismeretlen eredetű ige.”

A későbbiekben BÁRCZI GÉZA (SzófSz.) a következőket írta a *sárlík* ige eredetéről: „*sárlík* [1792. SzD.] vitatott er., egyesek, kevés valószínűséggel a 'sárga' jel.-ű *sárhoz* (l. *sárga*), mások a *sár* fn.hez kapcsolják, ennek van valóban 'válnadék' jel.-e is, de lehet, hogy az ige ezektől független isml. er. tő szárm.-a.” Úgy látszik, hogy a SzófSz. éles szemű szerzőjének igaza van. Véleményem szerint a *sárlík* ige nem függ össze sem a *sár*-ral, sem pedig a *sárgá*-val, hanem ezektől teljesen független tő származéka.

Később 1976-ban a *sárhodik*, *sárhozik* és *sárlík* igékkel foglalkozott a TESz. is (3: 491). A szótár hivatkozott a *sárit* és *sárzik* 'kanca' folyat' alakváltozatokra is. Végül a TESz. szócikkében szó kerül a *sárhít* 'kanca' párzik' és a *sárat* 'ua.' igékre is. A TESz. álláspontja szerint „A szócsalád tagjai származékszavak. Alapszavuk vagy a *sár*¹, vagy a *sár*² (l. *sárga* a.) névszó. A kérdés nem dönthető el, mert a két szó jelentésbelileg keveredett egymással, s mindkettőhöz hozzákapcsolható az a 'válnadék'-féle jelentés, mely az alapszóban rejlik. E szavak keletkezésének szemléleti alapja ugyanis az, hogy a kanca nemi szervéből a párzás időszakában jellegzetes szagú nyálkás nedv válik ki.” A TESz. utal arra, hogy a népnyelvben számos egyéb forma is él. A szócsalád finnugor egyeztetései elfogadhatatlanok. Azt hiszem, hogy a TESz. helyes úton jár, amikor azt állapítja meg, hogy a szócsalád nem finnugor eredetű. De nem fogadható el az az állítása, hogy az alapszavuk vagy a *sár*¹, vagy a *sár*².

Meggyőződésem szerint a magyar *sárlík* ige egy török *çara* főnévből származik. Erre a török szóra ez idő szerint a következő adatok állnak rendelkezésre: oszmán-török *çara* [olv. *çara*] 'buzaglayiai ineklerin fercinden akan lüzuci madde [a tehenek nemi szervéből] szülés előtt kifolyó síkos váladék]' (HAMIT ZÜBEYR – İSHAK REFET, Anadilden derlemeler. 1932: 66); *cere* [olv. *çere*] 'inek buzağladıktan sonra yahut buzağlamadan evvel fercinden akan lüzucetli madde [a tehenek nemi szervéből] szülés után vagy előtt kifolyó síkos váladék]' (uo. 52).

A szó később előfordult a Török Nyelvtudományi Intézet dialektológiai szótárában is: *çara* 'memeli kayvanların çiftleşme zamanında ferçlerinden çıkardıkları kaygın su [az a síkos váladék, amely a pázás idejében kifolyik az emlősök nemi szervéből]' (Derleme Sözlüğü. III. Ankara, 1968. 1079).

A török etimológiai szótárakban a *çara* több alakváltozatban fordul elő, mint a *çar*, *çere*, *car*, *cara*, *cera*, *cere*. Ezekhez az adatokhoz tartozik a *çara* 'dişi hayavanın üreme organı [nőstény állat nemi szerve]' (uo. 859) szó is. A *çara* szó kangendi átcspással a népnyelvben vált *çeré*-vé. A *çere* pedig a *ç* hang hatása alatt később *çeré*-vé változott. A népnyelvben a *ç* > *č* változás nem ritka jelenség. Érdekes alakváltozat a *cerelemek* 'yavrulayacak kay – vanın dişilik organından beyaz sivi akmak [fehér váladék, amely szülés előtt kifolyt a nőstény nemi szervéből]' (uo. 885) is.

A tökéletes jelentéstani egyezés mellett túlságosan nagy a két szó hangtani hasonlósága ahhoz, hogy véletlenül álljunk szemben. A magyar *sárlík* ige és a török *çara* (~ *çar*) szó összefüggésében nem kételkedem, de az idézett török adatok az oguz nyelvek közé tartozó oszmanliban fordulnak elő. Világos azonban, hogy a *sárlík* nem származhat az oszmán-törökből. Az oszmán-török szókezdő *ç* a magyarban nem változott meg.

A török *çizme* a magyarban *csizma*-nak hangzik. A török *çavuş* szó KNEI ZSA ISTVÁN kifogástalan magyarázata szerint a *csősz* alakban él tovább a magyarban. Ezek szerint az oszmán-török *çara* (~ *çar*) szó nem lehet a *sárlík* ige *sár* alapszavának forrása. Ezért a *sár* alapszó forrásául egy nem-oguz nyelvi adatra van szükség. A nem-oguz nyelvekből származó jövevényszavakban szókezdő *s*-sel találkozunk a magyarban. A mai török nyelvekben az őstörök *č*-nek négy megfelelője lehetséges. Változatlanul megmarad a *č* az oguz nyelvekben és a kipscak nyelvek egy részében (kirgiz, karacsaj, kumuk, tatár). Ezzel szemben az őstörök *č* hang *s*-sé válik a kipscak nyelvek más részében (karakalpak, kazak). A karakalpakban *č*-s alakok is vannak. Végül *s* lesz belőle a kipscak nyelvek közül a baskírban. A köztörök *č* > *s* változás aránylag kései, s olyan nyelvekben jelentkezik, amelyekkel a magyar a vizsgált időszakban nem kerülhetett kapcsolatba. Ilyen körülmények között a török hangtörténethez kell folyamodnunk. A mai török nyelvekben az őstörök *č*-nek szókezdő helyzetben négy megfelelője lehetséges. Változatlanul megmarad a *č* az oguz és a turki nyelvekben. Az oszmán-török, az azerbajdzsáni török és a türkmén az oguz nyelvek közé tartoznak. Ezek szerint ezekben a nyelvekben a köztörök *č* szókezdő helyzetben megmarad változatlanul. Ebben a helyzetben nem lehet szó a *sárlík* ige oguz nyelvi származtatásáról. Ezzel szemben a nem-oguz nyelvekben az őstörök *č* hang *s*-sé fejlődött. A magyar *sárlík* ige tehát valamely kipscak nyelvből származik. A magyarban nem kevés a kipscak eredetű elemek száma. A *sárlík* igével a kipscak származású elemek száma egy új példával gyarapodik.

Nézetem szerint a *sárlík* forrásának kiderítéséhez legalább egy nem-oguz adatra van szükség. Ilyenekre azonban nem sikerült bukkannom, ezért félretettem kéziratomban azzal, hogy előbb-utóbb sikerül a rejtélyt megoldani, vagy nekem, vagy másnak. Közben hozzájutottam egy azerbajdzsáni török nyelvjárási szótárhoz, amelyben megleltem egy idetartozó adatot: Azeri *çara* 'hayvanların doğuştan əvvəl ifraz etdiyi maye – dorodovye vydelenija u životnyç'. Kétségtelen, hogy az azerbajdzsáni adat fontos a *sárlík* története szempontjából, de az azerbajdzsáni oguz nyelv. Ezért tovább kerestem egy nem-oguz nyelvi adatot. Végül sikerült rábukkannom egy figyelemre méltó adatra egy kis kipscak szótárban: *çeresi akar-* '(doğum sirasında) sari su gelmek [szüléskor a kanca fehér váladékot folytat]' (VELED IZBUDAK, El-idrak Haşiyesi. İstanbul, 1936.). A szótár kiadója, VELED IZBUDAK ismert szakértője a török nyelvjáráásoknak. De nem vette észre, hogy a kipscak adatban a *çeresi akar-* helyett *çarası akar-* szó rejlik. Tehát végre sikerült egy nem-oguz nyelvi török adatot meglelni, melyre a magyar *sárlík* szó eredetének támogatására szükség volt. Kétségtelen, hogy a magyarban vannak török

jövevényszavak, amelyek kevés török adattal támaszthatók alá, mint a *som*, *gyomor*, vagy a szemantikailag szűk területhez kötődő *eke*, *gyopár* stb. Egyetlen török szóhoz kapcsolódik a magyar *katáng* is. A *katáng* török megfelelője a kipcak szójegyzékben gyéren van képviselve. Először a leydeni kipcak szójegyzékben került elő. HOUTSMA értelmezése kifogástalanul 'Endivie', de ő nem kockáztatta meg olvasatát. A kipcak szójegyzékek felhasználásával sikerült a helyes olvasatot is megállapítani. Más török forrásból ez idő szerint a szó nem mutatható ki. Ritkasága azonban nem lehet komoly akadály a összevetésnek.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a kutatások során több új adat és alak került elő, amely remélhetőleg értékesíthető a magyar szókincs eredete szempontjából.

†HASAN EREN

Mikulás. KISS LAJOS 1962-ben érdekes tanulmányt tett közzé a *Mikulás*-ról (Nyr. 86: 92–3). Nem cáfolom állításait, hanem inkább megerősíteni szeretném azokat. Kazinczy Ferenc 1812-ben „Prof. Sipos Pálhoz” című episztolájában a következőket írja: „Futok ő aegyptusi istensége előtt, / Mint a gyermek fut, amidőn az advent / Estvéjén rábukkan *Svat-Nikola*” (Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1979. 52 – az én kiemeléssel: M. L.). Ezek szerint a jószágos, a gyermekeket megajándékozó Szent Miklós püspök szláv neve a XIX. század elején még nem állandósult, hiszen Kazinczy közlése egyértelműen déli szláv jelleget mutat. Jókai Mór leírása tökéletesen igazolja KISS LAJOS kijelentéseit. Az 1876-ban az *Életképekben* folytatásokban, majd 1877-ben három kötetben megjelent „Szép Mikhál” című regényében az alábbiakat olvashatjuk: „Ne búsulj, Hanák! Biztatá Simplex. A vihodár nagy gavallér odahaza. Tokaji borral traktálja meg a vendégét, meg karimás kásával; holtig megemlegeted a vacsoráját. Körmöczi aranyat visesz haza tőle feleségednek, *szent Mikulást* porontyaidnak, meglásd” (Centenárium Kiadás, Bp., Franklin Társulat – Révai Testvérek, MDCCCXVII, 37 – az én kiemeléssel: M. L.). Azaz a *Mikulás* név az 1870-es évekig kezdett el köznevesülni.

MIZSER LAJOS